

УДК: 37.013.42: 331.56 (430)

О. М. ДАНЧЕНКО

**ЗАРОДЖЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ
БЕЗРОБІТНОЇ МОЛОДІ У НІМЕЧЧИНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1939 Р.)**

Представлено дослідження зародження системи соціального захисту в Німеччині у період з кінця ХІХ ст. до 1939 р. Обґрунтовано економічні причини виникнення безробіття, проаналізовано перші кроки у сфері соціально-педагогічної підтримки безробітних, у тому числі молоді.

Ключові слова: соціальна політика; соціальний захист; безробітна молодь, соціально-педагогічна підтримка; Німеччина.

Е. Н. ДАНЧЕНКО

**ЗАРОЖДЕНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ
ПОДДЕРЖКИ БЕЗРАБОТНОЙ МОЛОДЕЖИ В ГЕРМАНИИ
(КОНЕЦ ХІХ ВЕКА – 1939 Р.)**

Представлены исследования зарождения системы социальной защиты в Германии в период с конца ХІХ в. до 1939 г. Обосновано причины возникновения безработицы, проанализированы первые шаги в сфере социально-педагогической поддержки безработных, в том числе молодежи.

Ключевые слова: социальная политика; социальная защита; безработная молодежь, социально-педагогическая поддержка; Германия.

O. N. DANCHENKO

**THE BIRTH OF SOCIAL AND EDUCATIONAL
SUPPORT TO YOUNG PEOPLE UNEMPLOYED IN GERMANY
(THE END OF THE NINETEENTH CENTURY – 1939)**

Researches of the origin of social protection in Germany in the period end. Nineteenth century – 1939. To justify the economic causes of unemployment and analyzes the first steps in the sphere of social and educational support for the unemployed, including youth.

Keywords: social policy, social protection, youth unemployment, social and educational support for unemployed youth in Germany.

Потреба соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді є об'єктивною необхідністю, що постає незалежно від рівня соціально-економічного розвитку суспільства. Завдання соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді поставали перед людством завжди, але в різних соціально-економічних формаціях, у різний історичний час вони вирішувалися неоднаково.

У виробленні цілісної, ефективної системи соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді варто врахувати успішний досвід розвинених країн, зокрема Німеччини.

Аналіз питань становлення і розвитку моделі соціального захисту та соціальної роботи у Німеччині є предметом дослідження О. Іванової [1]. Питання розвитку та реформ системи соціального захисту у ФРН, вплив ідеологічних поглядів на формування моделі соціальної політики розглянуто у праці Т.Семигіної [2]. Проблема концептуальних змін у механізмах

надання соціальної допомоги різним категоріям населення присвячена робота І. Лоренца [3]. Механізми здійснення різних видів соціального страхування як однієї із засад успішної соціальної політики Німеччини вивчали С. Юрій, М. Шаварина і Н. Шиманська [4], а окремі питання історичного розвитку німецьких земель проаналізовано в праці С. Бобилевої [5]. У роботі Н. Черкашиної детально розглядаються загальні тенденції та особливості світового економічного розвитку, зокрема німецького, з давніх часів і до сьогодення [6].

Намагання глибоко осмислити минуле на основі наукових принципів і методів безумовно сприяє кращому розумінню зарубіжного досвіду, в нашому випадку – німецького, у сфері соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді. Разом з цим відсутність ґрунтовних досліджень з вивчення проблеми становлення згаданої підтримки безробітної молоді у Німеччині зумовлюють актуальність обраної проблеми нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати історичний розвиток становлення соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді у Німеччині від кінця XIX ст. до 1939 р. – початку Другої світової війни.

Відповідно до мети поставлено вирішити **наступні завдання**:

- дослідити зародження системи соціального захисту в Німеччині;
- проаналізувати перші кроки у сфері соціально-педагогічної підтримки безробітних у цій країні в зазначений період.

Розгляд проблеми соціальної та соціально-педагогічної підтримки безробітних, у тому числі молоді, неможливе без дослідження особливостей становлення соціальної політики, економічної політики держави та системи соціального захисту Німеччини загалом. Однією з найбільш дієвих та чітко структурованих є неоконсервативна модель соціальної політики сучасної Німеччини. Концептуальною особливістю моделі є пріоритетність механізму соціального страхування. Заслуга у формуванні страхового законодавства належить «залізному» канцлеру Отто фон Бісмарку, котрий домогся послідовного прийняття трьох законів, які сформували систему соціального страхування країни.

Відзначимо, що перші закони у цій сфері стосувалися питань соціального захисту саме працюючих громадян. Так, у 1883 р. був прийнятий закон «Про страхування промислових робітників від захворювань». Згідно з ним страхування зосереджувалось у лікарняних касах, які видавали застрахованим робітникам грошову допомогу на період хвороби і забезпечували надання допомоги лікаря. Наступного року німецький рейхстаг прийняв закон «Про страхування від нещасних випадків на підприємстві» відповідно до якого підприємці були зобов'язані страхувати своїх робітників, котрі вступали у страхові товариства за галузевим принципом. Усі витрати за цим видом страхування компенсувалися роботодавцями. В 1889 р. спеціальним законом у Німеччині введено страхування робітників на випадок інвалідності і в зв'язку зі старістю. Такому страхуванню підлягали усі робітники, які досягли 16 років [7, с. 336]. У 1927 р. введено закон «Про страхування від безробіття».

Паралельно упроваджувались форми соціальної підтримки для інших категорій осіб. У 1880 р. за ініціативою Німецького конгресу благодійності була заснована Німецька благодійна спілка турботи про бідних. У 1919 р. її перейменували у *Спілку державного і приватного піклування Німеччини*. Ця центральна спілка об'єднала державні, приватні та громадські установи, а також окремих осіб, що займалися реалізацією соціальної роботи в країні. Спілка слугувала платформою для співдружності практиків, соціальних педагогів, учених у справах соціальних ініціатив, зокрема, *допомоги молоді і охороні здоров'я*.

У 1898 р. заснована Спілка захисту дітей від жорстокого ставлення і експлуатації. Цей орган виступав проти непосильної дитячої праці, за належний догляд за дітьми, наполягав на тривалому часі їх навчання у школі і був тісно пов'язаний з освітою і державною благодійністю [7, с. 337].

Об'єднання німецьких земель, яке завершилось у 1871 р., створило умови для докорінних змін у країні. В 1890–1914 рр. відбулося остаточне перетворення Німеччини з аграрної країни на індустріальну. Швидко промислове піднесення неодноразово переривалося економічними кризами у 1873, 1883, 1893, 1900–1903 і 1907–1908 рр.

Рівень розвитку соціальної сфери на кінець XIX ст. та нестача кадрів у цій сфері стали передумовою для створення системи фахової підготовки соціального працівника. У 1905 р. відкрилась перша християнська соціальна жіноча школа. Протягом наступних чотирьох років

розпочали роботу ще 13 інших соціальних шкіл, де дівчата вивчали професію опікунки благодійної установи. Одним з важливих видів діяльності жіночого руху було тривалий час й залишалося професійне консультування. Від 1908 р. центральне бюро робітничої молоді Німеччини займалося професійним консультуванням та влаштуванням молоді на навчальні місця [8, с. 77].

У кінці 1912 р. у Берліні розпочала свою роботу перша державна служба професійного консультування у Німеччині, яка займалась також влаштуванням безробітних осіб на навчання. На початку ХХ ст. виник брак бажаючих навчатися ремісничих професій, оскільки багато підлітків, передусім з робітничих сімей, були змушені, відразу після закінчення школи заробляти гроші та йти працювати у сферу промисловості без професійної підготовки.

У той час вчителі та вчительські спілки не орієнтувались в економічному житті та відповідно не були професійно підготовленими до діяльності профконсультування, тому керівництво шкіл не мало бажання нести відповідальність за організацію професійного консультування. Однак, розуміючи значення правильного вибору професії, а також визначення придатності до професії, деякі вчителі народних шкіл проводили з учнями та батьками бесіди стосовно подальшого навчання.

На виклик часу представник напряму експериментальної психології, засновник психотехніки Г. Мюнстерберг опублікував у 1912 р. книгу «Психологія та економічне життя». Вона стала поворотним пунктом у розвитку проблем професійного консультування в Німеччині. На думку вченого, якщо перевірити психічні якості претендента перед пошуком місця навчання чи роботи, то це принесе користь і йому, і працедавцю [8, с. 83].

У цей час виникла потреба у створенні централізуючого органу, який би регулював проблеми професійного консультування у державних масштабах. 8 лютого 1913 р. для виконання цієї роботи засновано Німецький комітет професійного консультування, організаторами якого були представники промислових кіл, торгівлі, ремісництва та біржі праці. Такий інтерес до питань професійного консультування був зумовлений особливостями зовнішньої та внутрішньої політики країни. Крім того, розвиваючи «мирну» експансію, кайзерівська Німеччина посилено готувалася до перерозподілу світу. Почалася мілітаризація економіки, внаслідок чого у країні різко зросло військове виробництво. Отже, знову створювалися робочі місця, населення, переважно молодь, було зайняте у військовому виробництві.

Із загостренням міжнародного становища, конфронтацією двох військово-логічних блоків – Четвертого Союзу та Атланти, яка все посилювалася, завдання боротьби за інтеграцію молоді висувалося урядом на перший план. Німеччині потрібен був солдат, спроможний найближчим часом вести боротьбу з «внутрішнім» ворогом і готовий стати «гарматним м'ясом» при реалізації загарбницьких планів німецьких правлячих кіл. Для здійснення цих планів дуже важлива роль відводилася ролі роботи з молоддю, вихованню її в «ура-патріотичному дусі».

В серпні 1914 р. в Європі спалахнула Перша світова війна. Мобілізація позбавила підприємств найбільш молоді і кваліфікованої робочої сили, а для поповнення вакансій потрібен був час. Розрив міжнародних зв'язків болісно вдарив по підприємствах і галузях промисловості, які працювали на експорт або залежали від імпорту сировини, їх зупинка негативно впливала на все господарство країни. Через розрахунки німецького керівництва на коротку війну не збільшувалися замовлення на військові матеріали, тож наслідок почали закриватися тисячі фабрик, заводів і майстерень. Зросло безробіття, яке охопило в серпні 1914 р. 22,4% членів вільних профспілок, тоді як у липні воно становило 2,5% [5, с. 329–330].

Під час війни відбулися суттєві зміни у ставленні держави до працюючих громадян. У 1916 р. рейхстаг прийняв закон про «Допоміжну службу для батьківщини» (обов'язкова трудова повинність для всіх чоловіків від 18 до 60 років і для жінок від 20 до 55 років).

15 листопада 1918 р. між підприємцями та профспілками було підписано угоду «Трудове співробітництво». Згідно з нею профспілки визнавалися професійними представниками робітників, від імені яких вони одержували право укладати колективні договори з підприємцями. Роком пізніше була прийнята Веймарська конституція, в якій містився перелік демократичних прав і свобод громадян, зокрема, рівність «усіх німців перед законом», свобода пересування, право вибору професії, свобода особи, недоторканість житла, свобода слова,

зборів, союзів. Конституція надавала можливість здобувати собі засоби проживання працею, також передбачалася допомога безробітним.

Після поразки Німеччини у Першій світовій війні у промисловості до кінця 1918 р. було зайнято лише 84% робітників у порівнянні з 1914 р. Загальний обсяг промислового виробництва країни становить лише 57% довоєнного рівня. Матеріальні ресурси країни у результаті непродуктивних витрат на війну швидко виснажувалися. Загальний обсяг промислового виробництва у 1918 р. знизився порівняно з 1913 р. на 43%, національне багатство зменшилося вдвічі. Впродовж 1918–1924 р. у Німеччині продовжувалася економічна криза. Ситуацію поглибила світова економічна криза, яка розгорнулася у 1920–1921 рр. Німеччина перетворювалася на країну убогості, безробіття, голоду, безвиході і розпачу для мільйонів людей [5, с. 401].

У повоєнний період було зроблено перші кроки (на основі вивчення досвіду США) щодо розробки і методики у сфері соціальної роботи. З метою ліквідації наслідків війни, безробіття, масового зубожіння населення впроваджувався патронажний метод. Повна концепція цього методу включала передусім врахування питання про причини потреб. Запозичений із США метод базувався на принципах поваги до особистості, розрахунку на власні сили, на особисту ініціативу, активність і свідому участь клієнтів у подоланні своїх труднощів, на вивільнення від впливу державних структур, знання соціальним працівником сильних і слабких сторін клієнта, відповідальності окремих осіб перед суспільством.

Після війни усе соціальне забезпечення в країні було об'єднане у благодійне відомство. На початку 20-х років ХХ ст. незалежні благодійні спілки об'єднались у Німецьке співтовариство основних незалежних спілок благодійності. Згодом у великих містах виникли органи державного соціального забезпечення, що існують і сьогодні. Структурно соціальне забезпечення розділялося на благодійне відомство (міський відділ соціального забезпечення) і міське управління з охорони здоров'я і управління у справах молоді [7, с. 337].

Вивчення джерел із соціальної педагогіки свідчить, що у важкі часи економічної розрухи та безробіття німецькі соціальні педагоги надавали вагоме значення питанням допомоги молоді. Так, Г. Вебер відзначав у своєму докторському дослідженні, що соціальні робітники повинні бути компетентними у питаннях фахового вибору, професійного консультування, посередництва та працевлаштування. У 1920 р. в інституті економічних та соціальних наук Університету м. Мюнстер вчений був започаткував додатковий курс «Практика психологічного профконсультування». Посередники та профконсультанти мали право відвідувати семінари.

На початку 1920-х рр. найбільшим нещастям для Німеччини стала інфляція, випуск паперових грошей набув астрономічних масштабів. Перед державою стояло нагальне завдання подолання інфляції та безробіття. Так, згідно з законом «Про біржі праці», з 12 травня 1923 р. державне відомство працевлаштування встановило «Загальні положення профконсультування та посередництва» і здійснювало фаховий нагляд за установами, які проводять профконсультування та посередництво.

7 липня 1927 р. був прийнятий закон «Про працевлаштування та забезпечення безробітних», тому завдання профконсультування вже не підлягали сумніву, як у 1922 р., але розглядалися разом із працевлаштуванням, влаштування на навчальні місця прирівнювалося до працевлаштування. Приватне професійне консультування після вступу в силу закону було заборонене [8, с. 85].

З 1924 р. розпочалася стабілізація німецької економіки. Після вступу у силу 30 серпня 1924 р. «плану Дауеса» Німеччину заповнив потік американських і англійських позик (експорт американських капіталів до Німеччини у 1924–1929 рр. складав 70% всіх її іноземних позик.

Але виникли нові соціальні проблеми: із зростанням раціоналізації збільшувалося й безробіття; скорочувався внутрішній ринок; позитивні наслідки раціоналізації поглинали іноземні кредити.

З усього цього «національно-мислячі теоретики» робили висновок, що Німеччина – це колонія світового фінансового капіталу. Насправді, головною причиною складного економічного становища Німеччини були структурні особливості німецької економіки і наслідки безвідповідальної економічної політики кайзерівської Німеччини під час Першої

світової війни, що загалом призвело до безпрецедентної інфляції і руйнування середнього класу німецького суспільства [5, с. 399].

З кінця 1929 р. до серпня 1932 р. продовжувалося безупинне падіння промислового виробництва. Кількість безробітних у Німеччині досягла 4,4 млн. осіб. Внаслідок цього робота профконсультування сильно ускладнилась. У 1932 р. кожна шоста молода людина до 21 року була безробітною. Через зниження кількості навчальних місць не могла готуватися необхідна кваліфікована робоча сила. У 1930 р. було 200 тис. наявних місць навчання, у 1931 р. – лише 160 тис., а в 1932 р. – вже 120 тис., помітно знизилася кількість навчальних місць у сфері ремісництва. Професійні навчальні заходи профконсультування були у роки великого безробіття для багатьох молодих людей єдиною надією на кваліфіковане навчання. У 1931–1932 рр. такі навчальні заходи (більше ніж 11700 курсів) відвідало 330 тис. безробітних підлітків [8, с. 88].

У зв'язку з важким економічним становищем Німеччина практично не могла здійснювати «план Дауеса». Західні країни, які теж переживали кризу, призупинили інвестиції у німецьку економіку. На репараційних конференціях було прийнято новий план виплати репарацій так званий «план Юнга». Він передбачав дострокове припинення окупації Рейнської області, скорочення суми репарацій з 132 до 113, 9 млрд. марок, зменшення тривалості періоду виплат до 1959 р., скасування контролю над економікою Німеччини, скорочення натуральних поставок, створення Банку міжнародних розрахунків для здійснення прийнятих рішень. Поглиблення кризи, однак, продовжувалося, економічне і соціальне становище в країні загострювалося. Реалізація «плану Юнга», з огляду на це, стала небезпечною, тож було зменшено суму всіх платежів до 3 млрд. марок і визначено термін їх виплат до 15 років [5, с. 401].

У фашистській Німеччині було припинено демократичний розвиток країни. Соціальна робота була зведена до жорсткого контролю населення і стала одним з політичних знарядь нацистів.

З перших днів встановлення фашистської диктатури у січні 1933 р. нацисти розпочали переводити господарство країни на шлях мілітаризації. За рахунок мілітаризації економіки зменшилося безробіття. У червні 1935 р. була введена трудова повинність для молоді 18–25 років, у 1938 р. вона стала загальною. До початку Другої світової війни більше ніж 2,5 млн. юнаків і майже 300 тис. дівчат пройшли через трудові табори, де вони працювали на будівництві стратегічних автострад і прикордонних укріплень [5, с. 401].

Для підготовки до війни уряд А. Гітлера рекрутував насамперед, молодь. Одним з найефективніших джерел нацистського виховання стала геополітика. Вона була зведена на рівень державної доктрини і покладена в основу фашистського виховання молоді в школах та університетах. Геополітика замінила собою історію економічних учень, географію, історію та інші навчальні дисципліни. Відбулася «геополітична» уніфікація всіх галузей освіти і науки, натомість виникли «геоекономіка», «геопсихологія» тощо.

Вихованням молоді поза школою займалися численні молодіжні організації. Школярів від 10 до 15 років охоплювала нацистська організація «Юнгфольк», яка згодом передала їх «Гітлерюгенду» або «Союзу німецьких дівчат», де юнаки та дівчата перебували до 18 років. З грудня 1936 р. «Гітлерюгенд» формально перестав бути добровільною організацією, членство в ньому стало обов'язковим для всієї молоді [9, с. 451–458].

Загалом, в часи гітлерівської диктатури режим найбільшу увагу приділяв нацистському вихованню молоді. Для такого виховання були створені молодіжні організації, школи, крім цього, молоді люди зобов'язані були проходити трудову повинність. Звідси Тож молодь у цей період була зайнятою.

Таким чином, сучасна система соціального захисту в Німеччині, її основні складові та специфіка мають історично зумовлене підґрунття, в основі якого лежить комплекс соціальних реформ, що проводилися в країні з останніх десятиліть XIX ст. Для створення реформ у цій країні був використаний іноземний досвід, зокрема США. Соціальна політика, система соціального захисту та особливості соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді в період від кінця XIX ст. до сьогодення, за винятком нацистської диктатури 1933–1945 рр., розвивалися та відповідно відбувалися зміни, що й створило Німеччину як одну з найбільш соціально розвинених країн сучасного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванова О.Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти: курс лекцій / О. Л. Іванова. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 107 с.
2. Семигіна Т. Соціальна політика у глобальному вимірі / Т.Семигіна. – К.: Вид-во «Пультари», 2003. – 252 с.
3. Лоренц У. Социальная работа в изменяющей Европе / У. Лоренц. – К.: Ассоциация психиатров Украины, 1997. – 211 с.
4. Юрій С. І. Соціальне страхування: підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К.: Кондор. – 2004. – 464 с.
5. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року / за ред. Н. С. Бойцун / С. Й. Бобилева. – Донецьк: РВВ ДНУ, 2003. – 528 с.
6. Черкашина Н. К. Економічна історія: навч. посібник / Н. К. Черкашина. – К.: ЦУЛ, 2002. – 193 с.
7. Чайковський М. Є. Розвиток соціальної роботи Німеччини кінця ХІХ ст. – ХХ ст. та сьогодні / Чайковський М. Є., Данченко О. М. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Зб. наук. праць. Вип. 22 / Редкол.: М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця: ПП «Едель-вейс і К», 2008. – 368с.
8. Удовиченко Н. К. Підготовка професійних консультантів служби зайнятості у вищих навчальних закладах Німеччини: дис. ... канд. канд. пед. наук: 13.00.04 / Удовиченко Н. К. – Ніжин, 2008. – 300 с.
9. Васильченко А. В. Арийский миф III Рейха / А. В. Васильченко. – М.: Яуза-Пресс, 2008. – 512с.